

Zanimivo je pisateljevo gledanje na razmere tik po vojni, ko so Peter in tovariši »komunardi« opravljali maturo. V škornjih so zagazili v novi svet in s svojih ideoloških pozicij prevračali znanje in miselnost svojih profesorjev. Toda to se je dogajalo le v začetku, kmalu pa se je tudi »komunardsko« tovarštvo začelo razkrajati. Zdaj so postali važnejši številni sestanki, pisarne in telefoni, sproščeno življenje se je zaprlo v pisarniške predale, se birokratiziralo, zaupanje se je začelo umikati nezaupanju, vsak trenutek je včerajšnji junak lahko postal izdajalec. Še posebej so se stvari zaostriale med informbirojevskimi dogodki. Tedaj aretirajo Ceneta, ideološko najbolj razgledanega člana komunardske tovaršije. Petrova vera se začne podirati, čedalje bolj se oprijemlje spominov, vendar tudi tam zavoljo starega občutka krivde ne najde prave utešitve.

Tudi v vsem tem povojnem Petrovem doživljanju je marsikaj resničnega. V romanu sicer ni čisto jasno, zakaj pisatelj obremenjuje Petrovo podobo še s prekrškom iz partizanskih časov, toda povojno ozračje je prikazano z zadostnim posluhom za nevšečnosti labilnih političnih razmer. In če je Petrov vojni prestopnik nekoliko težko spraviti v sklad z njegovim silnim občutkom za prvinske človeške vrednote, pa je razkranjanje vojnega tovarštva prikazano kot organsko dopolnilo tisti ontološki degradaciji, ki je tudi nekdanji bojeviški zanos spremenila v mirnodobno povprečnost.

Tretji element je v romanu Petrovo iskanje erotične zadostitve. Vendar tudi erotika nima tu nikakršne poživljajoče ali ozdravljajoče moči, pač pa se izživlja v senci čustvene obremenjenosti in apatije. Petrovi odnosi s Kramarjevo Hedviko, z učiteljico Terezo in mimo grede s tajnico Boženo so le onemogla težnja po iskanju človeka, in že vnaprej je seveda jasno, da bo brodolom povsod neizogiben in da tudi ženska spada

v široki sistem Petrove izgubljene vere. Poudariti pa je treba, da pisateljeva erotika ni nikjer površna ali vulgarna, da se ne pojavlja kot nekakšen nujen fabulativni privesek, ampak je premišljeno vgrajena v miselno-spoznavni okvir celotnega romana.

Roman V tem mesecu se osipa mak (je nedvomno eno najboljših Zormanovih del. Intimni pisatelj svet je sicer izražen v nekoliko skokovitem procesu, velika je tudi razdalja med velikim zanosom in tragičnim propadom, kot da bi bila takšna dramatičnost zares nujna usoda našega življenja, toda nekaj je vendarle v teh Zormanovih težah, nekaj, ob čemer zlasti sedanja srednja generacija utegne videti del svojih prizadevanj, padcev ter notranjih dilem. Pisateljeva družbena kritika je nevsiljiva, tako rekoč nekritikastrska, je resnični odsev nekega spoznanja, je bolj čustvena reakcija na določeno družbeno stanje kot neposredna obsodba nekih razmer in pojavov. Roman ni visoka, moderna umetnina, je pa sugestivno napisan in nudi dovolj snovi za čutenje in razmišljanje. Morda pa je vendarle tudi to še umetnina?

Jože Šifrer

DRAGO GRAH, DEVETA NEBESA

Grahov roman Deveta nebesa pomeni vračanje v tisto socialno ozračje, kakršno je pred drugo svetovno vojno v slovenski prozi že skoraj popolnoma zavladovalo nad vsemi drugimi spoznavami. Vendar Grah v tem romanu vendarle ni samo socialen pisatelj, ki bi se morda ježno zavzemal za izboljšanje materialnih razmer in napadal bogataše, ampak skuša v nasprotjih moderne družbe odkrivati vse tiste sile, ki povzročajo, da razmere pri nas še niso

Drago Grah, Deveta nebesa, izdala Pomurska založba 1969, opremil Franc Mesarič.

socialne. Takó se njegova umetniška tendenca razrašča v široko moralno fronto proti vsemu, kar lahko vzne- mirja občutljivega in v neke ideale zaverovanega človeka, ki še ni izgubil vere v dobroto, pravičnost, resnico in v druge humane vrline tega sveta. Njegov roman se ves čas giblje med skrajnimi družbenomoralnimi nasprotji in pisa- telj se opredeljuje z dokaj jasnimi stališči. Gre mu za nasprotja med bese- dami in dejanji, med teorijo in prakso, med iluzijo in resničnostjo, med poni- glavostjo in pogumom, med lažjo in resnico, med komolčarstvom in resnič- no ideološko zavestjo, med navadno človeško nepoštenostjo in poštenostjo, gre mu za tiste družbene pojme, ki jih po svojih junakih imenuje »polakov- ščina« in »bajukovščina«, gre mu na- vsezadnje za nasprotje med človekom kot takim in med njegovo eksistenco, ki je obremenjena z najrazličnejšimi oblogami pohlepa, laži, krivic, neena- kosti in različnih možnosti. S tem sve- tom se pisatelj ne more pomiriti in tako je ves roman prežet s to njegovo osebno ogorčenostjo, s pravim revol-

tom proti vsem tem pojavom, nazorom, lastnostim in življenjskim metodam. Ta intenzivnost pisateljevega obstajanja daje romanu pridih prave in resnične bojevniške zavzetosti in ravno zaradi tega je roman zanimiv, aktualen in močno angažiran.

Tudi je iz romana razločno čutiti, da pisatelj v svojem ogorčenju ne priznava več nobenih večno veljavnih političnih ali drugačnih resnic, nobenih dogem ali tabujev. V vsem išče pravo, nepo- barvano vsebino in človeški namen ter skuša biti kar se da odkrit. Predmet njegovega besa so zaradi tega tudi partijski funkcionarji, novi kapitalisti, malomeščanska puhlost, materialna grabežljivost, o kateri včasih celo ni dobro govoriti, zaradi tega pisatelj tudi pogumno govori o rdečih knjižicah, o dirigiranih slavnostih ter o povezanosti vseh tistih sil, sil v pravem pomenu besede, ki druga drugo ščitijo, a na drugi strani pritiskajo ob tla nemoč- nega, navadnega delovnega človeka. Kot bi se bil pisatelj zavestno namenil, da bo kdaj kot Cankarjev Jer- man zavihtel bič in pokazal na vse temeljne anomalije našega sveta ter izbruhal vse tisto, kar se je že dolgo nabiralo v njem.

Vse to svoje ogorčenje pisatelj po- laga v nekoliko nedoločno postavo delavca Jurija Vukajča, ki dela pri podjetju Fundament, se zaplete v spor s partijskim sekretarjem podjetja Po- lakom, pomaga graditi vilo bogatašu in Polakovemu prijatelju Bajuku, gre vmes delat v Nemčijo, da bi si pri- služil denarja za obnovo svoje hiše, in končno v svojem revolucionarnem za- nosu in v boju za svojo osebno pravico tragično propade. Pisatelj z Vukajčem bolj ustvarja atmosfero kot pa oblikuje fabulo, pravzaprav ga do skrajnosti izrablja za svoja bojevniška stališča in ob njem z ostro sulico drega v bla- ginjo in nemoralo novodobnega ka- pitalizma in političnega karierizma, v bajukovščino in polakovščino. Vendar

se je navzlic tej tragični in izkoriščani Vukajčevi podobi težko ubraniti nekih vtisov, ki odbijajo ostrino pisateljevi napadalnosti. Namreč: ali ni Vukajčeva tragedija in z njo razkrojena morala njegovih uničevalcev ravno toliko umetno konstruirana, kolikor je bilo umetno tudi poveličevanje raznih Bajukov in Polakov v naši socrealistični preteklosti? Ali se ni polarizacija vrednot samo zasuknila za pol kroga, še vedno pa ostajajo na enem koncu samo slabi in na drugem samo dobri ljudje? Koliko so s tem družbeno-moralna razmerja že na poti k reševanju in koliko ni to le revolt kot tak, ki je trenutno aktualen in literarno sodoben? In ali ni v vsej družbenomiselni stavbi tega ostrega romana le preveč očitna tendenca, da bi v proletarskih bralcih vzbudil osuplost in obsodbo, ki naj bi potem letela na ves »zgornji« sloj sodobne družbe, četudi je na drugi strani spet jasno, da v določenih primerih Grahovo pisanje vendarle dostikrat zadeva v živo? Odgovori na ta vprašanja so seveda jasni. Družbeni položaj ne more določati tudi družbene morale, kakor tudi določena morala ne more pretendirati na določene družbene položaje. Stvar je namreč mnogo bolj zapletena in kompleksna in pisatelj se ni globlje spuščal v te bivanjske razsežnosti, ampak je obstal na dokaj poenostavljeni površini.

Roman pa ne prikazuje samo neko tragično osebnost in družbo okrog nje, ampak skuša enkrat za vselej razčistiti s pojmom pisateljskega poslanstva. V razmišljajočih in ravno tako ogorčenih prologih k posameznim poglavjem razpravlja o primerih, kakršen je Vukajčev, in o novinarskih oziroma pisateljskih temah okrog njih. Nemara je to razmišljanje bolj tehtno in prepričljivo kot Vukajčeva usoda sama. Kakšna je namreč pisateljeva funkcija v danih razmerah? Najlaže je izogibati se perečih tem, se oficializirati in umetniško prostitutirati, pisati in vendar ni-

česar napisati, strahopetno in lagodno čakati v predsobah komitejev, brez kritičnosti verovati, izmikati se resničnosti in ne biti pozoren na to, s čim je na spodnji strani namazan naš kruh, ampak kvečjemu napadati branjevske cene na trgu. Velika tema je po pisateljevem mnenju socialna tema, ki jo potem realizira v pričujočem romanu. Treba je priznati, da je v teh pisateljevih prologih marsikaj bridko resničnega in marsikoga s svojo pošteno in dobro mišljeno ogorčenostjo zares prevzame, vendar tudi tu nastajajo vprašanja, koliko je pisatelj s temi svojimi meditacijami odkril novih resnic in koliko niso te resnice že toliko aktualizirane, da se spuščajo že na raven vsakdanjega časopisnega poročanja. Jasno pa je spet eno: pisatelj je tudi tu ravno tako pošten do sebe in do družbene danosti, v kateri mora živeti, kot je bil pošten in pogumen v razkrivanju moralnih, socialnih in drugih razmer pri Vukajčevi zgodbi.

Posebno pozornost zasluži v romanu tudi pisateljev izraz. Beseda ima v Grahovem tekstu posebno funkcijo in avtor ravno tako s pridom uporablja njeno oblikovno kot njeno pomensko plat. Dostikrat se pisateljeva beseda toliko individualizira, da začne izgubljati svoj splošni komunikativni namen in postaja izraz čisto svojskega notranjega stanja. Z nekaterimi izjemami, ki pa jih tukaj ne mislimo navajati, tu pa tam vendarle nekoliko motijo, se je pisatelju posrečilo najti takšno pravo izrazno mero, kot jo v sodobnih izraznih eksperimentih redkokdaj srečamo. Njegovo izrazje se tedaj harmonično sklada s posebnim ozračjem romana in še daleč ne dela vtis hotene originalnosti, pač pa naravno dopolnjuje Vukajčevo podobo. In če še velja staro načelo o skladnosti med umetniško obliko in vsebino, potem bi veljalo poudariti, da pri Grahu ravno izrazje izpričuje dokajšnjo umetniško potenco, s katero je ta roman napisan.

Drago Grah je bil v sodobni slovenski literaturi manj opazna osebnost, z romanom *Deveta nebesa* pa se je polno uveljavil. Njegova socialnost sloni sicer na nekih tradicijah, ki se začenjajo pri predvojnih socialnih tendencah in se celo dotikajo sorealistične pisateljske metode, a njegova izpoved je v svojem bistvu še vedno pristna, neponarejena in nekonvencionalna. Umestna bi bila celo trditev, da Grahovo pisanje prinaša v našo z vsemi

mogočimi skrajnostmi obremenjeno literaturo svežega duha in odkritega poguma, ki ne pleteniči okrog vogalov, temveč v naravnem, zdravem odnosu do stvari zna in upa odkrivati resnico. Ta resnica je sicer lahko problematična in v tem romanu tudi je takšna, toda pisatelj vsekakor drzno sega po njej. To pa je gotovo eden glavnih namenov umetniškega prizadevanja.

Jože Šifrer